

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

tom IX
2012

zeszyt 1
Archeologia

Szczecin 2013

Redaktor naczelny wydawnictw Muzeum Narodowego w Szczecinie
Lech Karwowski

Redakcja naukowa tomu
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Redakcja wydawnicza
Izabela Krupa

Korekta
Izabela Krupa

Tłumaczenia
na język angielski Tomasz Borkowski
z języka rosyjskiego Marija Orzechowska

Recenzenci
prof. dr hab. Grzegorz Domański, prof. dr hab. Wojciech Dzieduszycki

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 91 431 52 02
fax (+48) 91 431 52 04

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

ISSN 0076-5236

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie and Authors

Szczecin 2013

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Radosław Tomaszewski

- Grociki krzemienne z młodszego neolitu i początków epoki brązu
z terenu Dolnego Nadodrza 7
Flint arrowheads from the younger Neolithic and the beginning of the Bronze Age
from the lower Odra River area 50

Dorota Kozłowska

- Osada ludności kultury łużyckiej w Deszcznie, pow. Gorzów Wielkopolski 51
The settlement of the Lusatian culture in Deszczno, Gorzów Wielkopolski district 100

Milena Teska

- Osady kultury oksywiekiej z prawobrzeżnego dolnego Powiśla 101
The Oksywie culture settlement on the right bank of the lower Vistula River 125

Bartłomiej Rogalski, Sebastian Messal

- Frühe Slawen im Pyritzer Land. Erste Ergebnisse
eines interdisziplinären Forschungsvorhabens 127
The early Slavs in the Pyrzyce Region. The first results of the interdisciplinary research 205
Wczesni Słowianie w rejonie Pyrzyc. Pierwsze rezultaty badań interdyscyplinarnych 206

Kamil Kajkowski, Paweł Szczepanik

- Drobna plastyka figuralna wczesnośredniowiecznych Pomorzan 207
The small figural art of early medieval Pomeranians 247

Mieczysław Jusza

- Wrak wczesnośredniowiecznej łodzi wydobytej z Dziwny w okolicy Srebrnego
Wzgórza w Wolinie 249
The wreck of an early medieval boat extracted from the Dziwna Strait near Srebrne Wzgórze
(Silver Hill) in Wolin 268

Paweł Kucypera, Tomasz Kurasiński, Piotr Pudło

- Wczesnośredniowieczne miecze ze zbiorów Muzeum Narodowego
w Szczecinie w świetle ponownej analizy typologiczno-chronologicznej
i technologicznej (część 2) 269
Early medieval swords from the collection of the National Museum in Szczecin
in the light of a new typological-chronological and technological analysis (part 2) 296

Wojciech Konopka

- Szczecińskie miejsca straceń na tle obiektów jurysdykcji karnej
w Europie Środkowej. Próba lokalizacji wybranych obiektów z XIII–XIX wieku 297
Szczecin places of execution against the background of criminal jurisdiction devices
in Central Europe. An attempt to locate selected objects from the 13th–19th centuries 315

Andrzej Zyśko	
Stylusy ze Stargardu źródłem znajomości pisma w średniowiecznym mieście	317
Styluses from Stargard as a source of knowledge on literacy in a medieval town	348
Maciej Gibczyński, Grzegorz Kurka, Anna Uciechowska-Gawron	
Historia znikania. Losy wiejskich kościołów i cmentarzy	
na przykładzie Gostynia w gminie Świerzno	349
A history of disappearing. The fate of rural churches and cemeteries	
with the example of Gostyń, Świerzno commune	373
Дмитрий Олегович Осипов, Валентин Енисеевич Соболев	
Коллекция кожаной обуви из раскопок в Смоленске	375
Leather footwear from excavations in Smolensk	404
Obuwie skórzane z wykopalisk w Smoleńsku	405
Mieszko Pawłowski	
Siedemnastowieczny skarb monet zachodniopomorskich z Choszczna	407
17 th -century hoard of Western Pomerania coins from Choszczno	454
ODKRYCIA	
Sebastian Messal, Bartłomiej Rogalski	
Wstępne wyniki prospekcji archeologicznej koryta Małej Iny	
w miejscowości Lubianka, gm. Pełczyce, pow. Choszczno	
Preliminary results of archaeological prospection in the riverbed the Little Ina in Lubianka,	
Pełczyce commune, Choszczno district	455
Tomasz Galewski, Andrzej Kuczkowski	
Ślady osadnictwa kultury pomorskiej oraz wczesnośredniowiecznej	
na stanowisku 3 w Konikowie (gm. Świeszyno, pow. Koszalin)	
Traces of settlement of pomeranian and early medieval culture in Konikowo, site 3,	
Świeszyno commune, Koszalin district	469
Anna Bogumiła Kowalska, Dorota Kozłowska	
Osada w Wełtyniu, gm. Gryfino, stanowisko nr 11 (AZP 34-05/120)	
The settlement in Wełtyń, Gryfino commune, site No. 11 (AZP 34-05/120)	507
Andrzej Janowski	
Średniowieczna antropomorficzna szlufka do pasa z Wolina	
A medieval anthropomorphic belt loop from Wolin	517
Sławomir Słowiński	
Wyniki badań sondażowo-wiertniczych przeprowadzonych na stanowisku nr 3	
w Korytowie, gm. Choszczno	
The results of test drilling conducted on site No. 3 in Korytowo, Choszczno commune	521

Michał Grabowski, Aleksander Ostasz Drewniana tylnica z terenu „Gazoportu” w Świnoujściu Wooden sternpost from the LNG area in Świnoujście	535
Michał Grabowski, Aleksander Ostasz Ster zawiasowy z terenu portu w Szczecinie Hinged rudder from port area in Szczecin	545
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Krzysztof Kowalski Anna Bogumiła Kowalska, Marek Dworaczyk, <i>Szczecin wczesnośredniowieczny, Nadodrzańskie Centrum, „Origines Polonorum”</i> , Warszawa 2011, t. 5, 595 s., ISBN 978-83-7436-271-9	555
Anna B. Kowalska Joanna Fonferek, Mirosław Marcinkowski, Urszula Sieńkowska, <i>Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim / Elbląg – everyday life in the Hanseatic port</i> , Elbląg 2012, 180 s., ISBN 978-83-7789-141-4	557
Anna B. Kowalska <i>Ze studiów nad wczesnośredniowiecznym Pomorzem</i> , „Acta Archaeologica Lodziensia” 58, red. Witold Świątosławski, Łódź 2012, 192 s., ISSN 0065-0986	559
Anna B. Kowalska Joanna Wojtkowiak, <i>Skandynawskie wpływy kulturowe w Wolinie (IX–XI wiek)</i> , Wrocław 2012, 162 s., ISBN 978-83-935760-3-6	561
Anna B. Kowalska Błażej M. Stanisławski, <i>Garniarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina</i> , Wrocław 2012, 254 s., ISBN 978-83-89499-80-8	562
Anna B. Kowalska Małgorzata Grupa, <i>Wélniane tekstylia pospólstwa i plebsu gdańskiego (XIV–XVII w.) i ich konserwacja</i> , Toruń 2012, 346 s., ISBN 978-83-231-2859-5	563
Anna B. Kowalska Mateusz Bogucki, Beata Jurkiewicz (red.), <i>Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz.1: Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów; Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz. 2: Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności; Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I, cz. 3: Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Analizy</i> , Elbląg 2012 (Studia nad Truso; t. 1), ISBN 978-83-63016-12-8	564
Anna B. Kowalska Karol Kwiatkowski (red.), <i>Badania zachodniej części kwartalu V</i> , Stargard 2012, 298 s. (Archeologia Stargardu; t. 1). ISBN 978-83-61456-56-8; ISSN 2299-6389	565

Anna B. Kowalska Antoni Porzeziński, <i>Osadnictwo ziemi cedyńskiej we wczesnym średniowieczu. Archeologiczne studium osadnicze</i> , Chojna 2012, 135 s. (Terra Incognita; t. 3), ISBN 978-83-932245-3-1	567
Anna B. Kowalska Grażyna Nawrońska, <i>Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych</i> , Elbląg 2012, 210 s., ISBN 978-83-935048-0-0	568
Anna B. Kowalska <i>Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich / Lost – Saved. The Pomerania Antiquities Collection of Szczecin</i> , Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska-Skoczka (red.), Szczecin 2012, 392 s., ISBN 978-83-63365-20-2	570
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2011 rok. Suplement	571
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2012 rok	577
Indeks nazw geograficznych 2011. Suplement	604
Indeks nazw geograficznych 2012	605
KRONIKA Niecodzienna uroczystość w Muzeum Narodowym w Szczecinie	607
Międzynarodowe Spotkania Interdyscyplinarne „Motywy Przez Wiek” Motyw głowy w perspektywie porównawczej, Bytów 13–14 kwietnia 2012	610
XI Sesja Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności UMK w Toruniu „Rodzime i obce. Rzeczy i idee w kulturze średniowiecza i czasów nowożytnych” Małkocin 9–11 maja 2012	614
Child and childhood in the light of archeology – problems and research perspectives Warsztaty Archeologii Dzieciństwa, Małkocin 5–6 listopada 2012	616
Pocztówka wysłana w przyszłość	618
Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich	622
Grobowce megalityczne Pomorza Zachodniego. Program badawczo-konserwatorski	625
Alicja Hamling (29 sierpnia 1928 – 28 czerwca 2011)	630

Michał Grabowski, Aleksander Ostasz

Drewniana tylnica z terenu „Gazoportu” w Świnoujściu **Wooden sternpost from the LNG area in Świnoujście**

W listopadzie 2011 roku w trakcie prac hydrotechnicznych prowadzonych przy falochronie zewnętrznym budowanego obecnie terminalu skroplonego gazu ziemnego LNG w Świnoujściu (określanego powszechnie jako „Gazoport”) natrafiono na fragment drewnianej konstrukcji noszącej cechy zabytku archeologicznego. Powołany w porozumieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Szczecinie oraz Urzędem Morskim w Szczecinie zespół badawczy wykonał wstępną analizę i identyfikację znaleziska, a także zabezpieczył obiekt do dalszych czynności konserwatorskich.

Wydobyty z dna w pobliżu falochronu przedmiot to fragment dolnych partii dębowej tylnicy (stewy), tworzącej pierwotnie rufę drewnianego statku, do której był przytwierdzony ster zawiasowy. Z oryginalnej konstrukcji zachowały się dwie równoległe do siebie belki (wewnętrzna i zewnętrzna), mocowane pod kątem do poziomo biegnącego fragmentu stępki oraz także masywna węzłówka, stanowiąca dodatkowe wzmocnienie¹ (ryc. 1).

Stępka

Z całej stępki zachował się jedynie jej fragment o długości 95 cm. W przekroju przyjmuje prostokątny kształt o wysokości 25 cm i szerokości 15 cm. Dolna płaszczyzna nosi ślady mocnego starcia, co może być wynikiem eksploatacji. Z belką wewnętrzną element łączy się poprzez wydrążony w jej górnej powierzchni specjalny otwór, w który następnie wpasowano odpowiednio ukształtowany wpust belki wewnętrznej. Dodatkowo całość zabezpieczono dwoma drewnianymi kołkami poprowadzonymi z boków stępki. Analogiczny sposób montażu belki wewnętrznej można zaobserwować przy konstrukcji tylnicy średniowiecznego wraku Miedziowca, odkrytego na wodach Zatoki Gdańskiej (Litwin 1979, 332).

¹ Terminologia za: Litwin 1979.

Belka zewnętrzna została wpasowana poprzez trójkątne wyprofilowanie jednego z jej zakończeń wchodzącego w odpowiadające jej wycięcie na krańcu stępki (ryc. 2). Całość łączy pierwotnie była wzmocniona dodatkowo przy pomocy trzech żelaznych gwoździ.

W przypadku tego znaleziska pewne niejasności pojawiają się przy próbie analizy formy zakończenia od strony śródokręcia. W dotychczasowo przebadanych wrakach drewnianych jednostek, ze względu na funkcję stępki jako głównego wzmocnienia wzdłużnego kadłuba, ten element wykonywano przeważnie z jednego bloku drewna albo, w przypadku jednostek o znacznych rozmiarach, łącząc dwa lub więcej fragmentów, z wykorzystaniem specjalnych skośnych złączy lub zamków dla uzyskania jak największej sztywności i wytrzymałości. W konstrukcji opisywanej stępki jest obecne natomiast płaskie, pionowe ścięcie, wskazujące raczej na intencjonalne odcięcie niż możliwość zastosowania jakiegokolwiek złącza z resztą kadłuba (ryc. 3). Prawdopodobnie ten element, po okresie eksploatacji (o czym świadczą ślady silnego starcia spodniej powierzchni zachowanego fragmentu stępki), został odcięty od reszty jednostki celem wymiany lub rozbiórki kadłuba.

Belka wewnętrzna

Zachowana jedynie w fragmencie o długości około 176 cm, szerokości 37 cm. W przekroju ma kształt romboidalny, co prawdopodobnie pierwotnie miało na celu lepsze spasowanie klepek poszycia, schodzących się pod odpowiednim kątem na rufie kadłuba (ryc. 4). Od strony lewej burty, na wysokości 112 cm, zlokalizowano pozostałość po żelaznym okuciu, być może służącym do mocowania steru. Bezpośrednio pod tym metalowym obiektem natrafiono na niewielki ułamany fragment płaskiej deski, prawdopodobnie poszycia. Dodatkowo w miejscu styku domniemanej klepki z płaszczyzną belki wewnętrznej odsłonięto 15-centymetrowy odcinek uszczelki wykonanej z mchu szerokości około 5 cm (ryc. 5).

Belka zewnętrzna

Oddzielona od tylnicy w trakcie podnoszenia znaleziska z dna na powierzchnię. Długość elementu wynosi 235 cm przy szerokości około 22 cm. W przekroju przyjmuje trapezowaty kształt z charakterystycznym, półkolistym, wzdłużnym wyźłobieniem na wewnętrznej płaszczyźnie, w miejscu, gdzie pierwotnie była spasowana z powierzchnią belki wewnętrznej (ryc. 6). Górna część belki została ścięta pod łagodnym skosem w celu łączenia z niezachowanymi, wyższymi partiami tylnicy. W odległości około 70 cm od górnego zakończenia, po obu stronach zaobserwowano pozostałości po metalowym okuciu. Niestety, podobnie jak

w przypadku fragmentu okucia na belce wewnętrznej, dokładna analiza i identyfikacja będzie możliwa dopiero po oczyszczeniu i konserwacji elementu.

Węzłówka

Jako wzmocnienie konstrukcji całej tylnicy wykorzystano masywną węzłówkę łączącą belkę wewnętrzną z trzonem stępki. Szerokość tego elementu wynosi 20 cm. Przymocowano ją do tylnicy z zastosowaniem drewnianych kołków, naprzemiennie z żelaznymi, masywnymi bolcami. Dodatkowo uwagę zwraca zastosowanie przy ramieniu węzłówki aż dwóch żelaznych bolców obok siebie (ryc. 7). Może to świadczyć o roli tego elementu konstrukcji w przeciwdziałaniu naprężeniom, jakim był poddawany w tej części kadłub.

Mocowanie poszycia

Na obu płaszczyznach bocznych zachowanej konstrukcji tylnicy zaobserwowano schodkowe wycięcia, pełniące najwyraźniej funkcję wpustów do przytwierdzenia klepek poszycia. Poszczególne wycięcia nachodzą na siebie na odcinku około 6 cm, a ich szerokość waha się w granicach 36–38 cm. Przy krawędzi wpustów widać także otwory po gwoździach oraz pozostałości po kołkach montażowych.

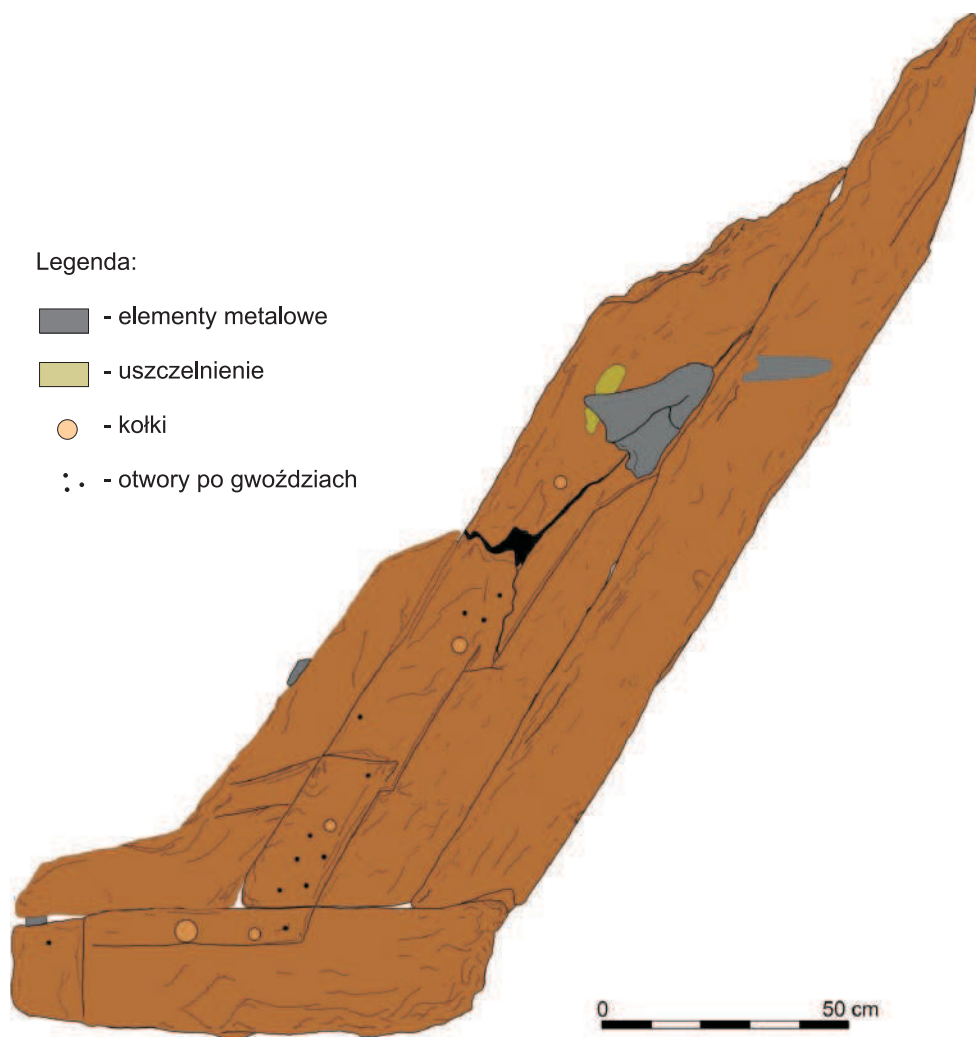
Próba klasyfikacji znaleziska

Dotychczasowo jedynym podobnym znaleziskiem z rejonu południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego jest tylnica odkrytego w 1970 roku na wodach Zatoki Gdańskiej wraku W-5, występującego w literaturze pod nazwą Miedzio-wiec (Smolarek 1979, 292). Analogiczne cechy konstrukcyjne tylnicy z terenu „Gazoportu” w postaci dwóch równoległych belek wspartych pojedynczą węzłówką mogą wskazywać na jego średniowieczny charakter (Litwin 1975, 284). Kolejną cechą przemawiającą za średniowieczną chronologią znaleziska jest także obecność schodkowych wycięć na bocznych płaszczyznach konstrukcji, pełniących najwyraźniej funkcję wpustów pod klepki poszycia. Sposób nakładania się poszczególnych wycięć wykazuje cechy techniki zakładkowej wykorzystywanej powszechnie w średniowieczu przy łączeniu elementów poszycia (klepki układano w taki sposób, żeby częściowo nachodziły na siebie w kierunku od dna ku górze, co nie tylko uszczelniało powierzchnię styku sąsiadujących klepek, lecz także wzmocniało wzdłużnie cały kadłub). Potwierdza to obecność fragmentu uszczelki wykonanej z mchu. Taki sposób uszczelniania jednostek, charakterystyczny dla wczesnośredniowiecznego szkutnictwa południowego Bałtyku, w XIII–XVI wieku został rozpowszechniony na większości akwenów Europy Północnej (Gos, Ossowski 2009, 111).

Posiłkując się szerokością wpustów na klepki poszycia, można pokusić się o pierwsze próby klasyfikacji jednostki, z której mogła pochodzić zachowana tylnica. W najbardziej popularnych średniowiecznych jednostkach, w typie kogi, szerokość poszczególnych pasów poszycia przekraczała często 50 cm, jak np. w kodze z Bremy, której szerokość wynosiła około 60 cm (Steffy 1994, 120). Jako cechę charakterystyczną dla jednostek w typie holku, późniejszego i znacznie większego od kogi średniowiecznego frachtowca, uznaje się nieco węższe pasy poszycia. W przypadku Miedziowca, określanego w literaturze właśnie jako konstrukcja w typie holku, średnia szerokość pasów poszycia wynosi jedynie około 37 cm (Litwin 1979, 333). Podobnej szerokości wycięcia obserwuje się na konstrukcji wydobytej tylnicy (około 36–38 cm). Pozwala to jedynie z dużą rezerwą przypuszczać, że omawiana tylnica mogła być elementem składowym późnośredniowiecznej jednostki w typie holku.

mgr Michał Grabowski
mgrab87@wp.pl

mgr Aleksander Ostasz
aleksander.ostasz@archo-divers.pl

Ryc. 1. Rysunek dokumentacyjny wydobytej tylnicy (rzut od strony lewej burty),
rys. M. Grabowski
Fig. 1. A documentation drawing of the excavated sternpost (a view from the port side), drawing
M. Grabowski

Ryc. 2. Widok na jedno z zakończeń fragmentu stępki (od strony prawej burty) z charakterystycznym trójkątnym wycięciem na montaż belki zewnętrznej, fot. A. Ostasz
Fig. 2. A view of one of the ends of the keel fragment (from the starboard) with a distinctive, triangular cut for the installation of an external beam, photo A. Ostasz

Ryc. 3. Widok na płaskie ścięcie stępki w miejscu, w którym powinna przechodzić w dalsze partie kadłuba, fot. A. Ostasz
Fig. 3. A view of the flat cut of the keel in a place where it should extend towards further parts of the hull, photo A. Ostasz

Ryc. 4. Kształt belki wewnętrznej. Romboidalny przekrój prawdopodobnie zastosowano w celu dopasowania schodzących się na tym elemencie klepek poszycia dolnych partii kadłuba, fot. A. Ostasz
Fig. 4. The shape of the inner beam. The rhomboid cross-section was used probably to fit planks of the lower parts of the hull meeting on this element, photo A. Ostasz

Ryc. 5. Zbliżenie na fragment metalowego okucia na belce zewnętrznej z częściowo zachowaną uszczelką wykonaną z mchu, fot. A. Ostasz
Fig. 5. Close-up of a piece of metal mount on the external beam with a partially preserved gasket made of moss, photo A. Ostasz

Ryc. 6. Widok na kształt belki zewnętrznej, z charakterystycznym półkolistym wyłobieniem, fot. A. Ostasz

Fig. 6. A view of the shape of the exterior beam with a distinctive semicircular groove, photo A. Ostasz

Ryc. 7. Widok na łączenie węzłówki z belką stępki, fot. A. Ostasz

Fig. 7. A view of connection of gammoning knee with keel beam, photo A. Ostasz

Literatura

Gos K., Ossowski W.

2009 *Nowe dane o zastosowaniu mchów w dawnym szkutnictwie na obszarze Polski, „Pomorania Antiqua” 22, 109–124.*

Hocker F., Daly A.

2003 *Early cogs, Jutland boatbuilders and the connection between East and West before AD 1250, [w:] Connected by Sea. Proceedings of the Tenth International Symposium on Boat and Ship Archaeology, red. L. Blue, F. Hocker, A. Englert, Roskilde, 187–194.*

Litwin J.

1975 *Koga elbląska z 1350 r. w świetle znaleziska bremeńskiego, „Budownictwo Okrętowe” 20/7, 283–285.*

1979 *Studium konstrukcji i próba klasyfikacji „miedziowca”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 27/3, 331–343.*

Smolarek P.

1979 *Badania i wydobycie wraka „miedziowca” (W-5), „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 27/3, 291–313.*

Steffy R.

1994 *Wooden Ship Building and the Interpretation of Shipwrecks, Collage Station, Texas.*